

PRIKAZ KNJIGE

Suvremeno međunarodno pravo: između vrijednosti međunarodne zajednice i nacionalnih interesa uz prikaz knjige Jana Klabbersa, *International Law*, third edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, xxxiv + 379 stranica

Šta je organizacija svijeta i kako ga najbolje urediti? Slijedom navoda jedne od recenzija ovoga udžbenika iz područja međunarodnoga prava, to je pravo najlakše odrediti kao skupinu pravila koja uređuju pravni odnos između nacija i država. No, u stvarnosti, taj je odnos složen, višeslojan, multidimenzionalan, višestrukturnan, kompleksan, zamršen i prožet je skupinom najraznolikijih i najraznovrsnijih političkih, diplomatskih i socioekonomskih čimbenika koji utječu na formiranje i donošenje međunarodnopravne norme. Ova grana prava nije samo jedna od najdinamičnijih, već pripada porodici najkompliciranijih pravnih disciplina, upravo temeljem razloga što je nekada teško shvatiti proces nastanka, djelovanja i izvršavanja pravila ponašanja u toj disciplini. A nekako ponajviše takvo što dolazi do izražaja kada se izučava opće običajno međunarodno pravo i odnos naspram dvostranih, višestranih i mnogostranih međunarodnih ugovora.

Studenti pravnih fakulteta vrlo često znaju isticati da je ovo mnogo više politološko nego pravno područje te da je međunarodno pravo, po prirodi stvari, jednako međunarodnoj politici. Znajući da je generalizacija i relativizacija opasna *per se*, posebno u nauci i kao zaključak u naučnim zapažanjima, ipak bi se dalo priznati da međunarodno pravo ponekada posjeduje tu tanku granicu ili graničnu vrijednost s politikom, koja svoje manifestacijske oblike ostvaruje poglavito na međunarodnoj razini, ali se može shvatiti i kao posljedica nacionalnih politika država. Jednako tako, međunarodno se pravo može podijeliti u dvije skupine: prvoj pripadaju područja u kojima, kada dođe do kršenja normi, sankcija se ne može izvršiti ili jednostavno postoje vrlo slabašni prinudni mehanizmi, dok su drugoj svojstvena područja u kojima postoji visok stepen poštivanja i izvršavanja onoga što je propisano. Slijedom dugogodišnje prakse utvrđujemo da države same odlučuju, na osnovu svojih interesa, koje će pravne norme bezuvjetno slijediti, a koje će međunarodne obaveze ponekada vrlo mudro zaobilaziti. Svemu tome pogoduje institucionalna diskriminacija i nejednakost država u međunarodnoj zajednici, a kao paradigma uvijek mogu poslužiti prava pet stalnih članica Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija (UN), tj. pripadajući im institut veta. U oblasti upotrebe oružane sile u međunarodnim odnosima između

¹ Vanredni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zeenici, te Univerzitetu Prince Sultan u Rijadu, Kraljevina Saudijska Arabija.

državâ, ponekadâ, a od 2001. vrlo često, nailazimo na praktične primjere situacija kada države žele kroz svoju praksu promijeniti postojeća običajnoppravna pravila koja dugo vrijede u ovom području, na način da ponude pravnu argumentaciju za svoja drukčija ponašanja. Da li će se te situacije tretirati kao započeti proces mijenjanja stare i stvaranja nove pravne norme, ili su ovo primjeri krajnje zloupotrebe i povrede međunarodnih pravila ponašanja odnosno međunarodnih obaveza od strane državâ, pitanje je koje se vrlo često postavlja u teoriji i praksi međunarodnoga prava.

Ponekada izrazi koji se nalaze i svakodnevno koriste u odnosnoj grani prava izvorno pripadaju drugoj pravnoj grani, ponajčešće privatnome pravu, koje ima svoje odlike, karakteristike i osobenosti, kao i znanstvene zakonitosti. Međutim, držimo da je nekada uputno „posuditi“ određeni izraz iz navedenih područja pravne znanosti, osobito stoga jer je ovakvo što vjerovatno nužno kako bi na dosljedan, konzistentan, pravnologičan, i, nadasve, razumljiv način objasnili, naprimjer, pravnu narav odgovornosti državâ i međunarodnih organizacija za međunarodne zločine *stricto sensu*. No, treba znati gdje je granica, budući da je međunarodno pravo posebna grana pravne znanosti, koja se primjenjuje na odnose svojih specifičnih subjekata, koja ima svoje posebne formalne, ali i materijalne pravne izvore, pa, sljedstveno tome, i svoje zakonitosti, načela, institute, pravila ponašanja, odlike, svojstva i karakteristike, koje se otuda imaju razlikovati od drugih pravnih disciplina. Nekada i nije tako mudro bezlično posuditi termine iz domaćih pravnih sistema iz jednoga prostoga razloga – da bi se izbjegla konfuzija, odnosno pogrešno razumijevanje pravnih instituta međunarodnoga prava, te da se ono na jasan način ipak razgraniči od preko 200 nacionalnih pravnih poredaka.

Knjiga *International Law* autora poznatoga međunarodnoga stručnjaka Jana Klabbersa, profesora međunarodnoga prava na Univerzitetu u Helsinkiju (Republika Finska), koji je studirao međunarodno pravo i političke studije na Univerzitetu u Amsterdamu, doživljava svoje treće, dopunjeno izdanje 2021. u izdanju cijenjenoga *Cambridge University Press*. Djelo u potpunosti odražava filozofiju ovoga naučnika – međunarodno je pravo bolje izučavati kao način organiziranja i uređenja svijeta negoli kao prosti zbir svih tih pravila ponašanja koja imaju svoj vrlo dinamičan eksponencijalni rast. Ovakav pristup utjelovljuje četiri fundamentalna pitanja koja valja postaviti svaki put kad želite istraživati međunarodno pravo. Prvo, odakle ono dolazi, tj. koji su njegovi izvori? Drugo, na koje se entitete ili pojedince ovo pravo odnosi (ko su njegovi subjekti)? Treće, šta to pravo radi kada dođe do spora/konflikta/sukoba (koji su načini rješavanja sporova), i posljednje, šta pravo zapravo kaže, koji je njegov supstrat? (Klabbers, 2021: xvii). Autor je posljednje izdanje udžbenika pripremao u doba pandemije Covid-19 u kojoj smo svi zajedno spoznali da je jedini razuman i održiv način borbe protiv takve krize bilo sinhronizirano djelovanje, kroz ugovore između država, ili kroz međunarodne organizacije, zapravo, kroz međunarodno pravo

(Klabbers, 2021: xiii).

Treće je izdanje zadržalo identičnu strukturu prethodna dva, ali je autor u posljednjem izdanju želio načiniti dopunu relevantnoga materijala: sudskih odluka, ugovora, recentne literature. Pisac se dotiče Brexita, no ne ide u detaljnu analizu svih pojedinih aspekata, budući da ovaj čin kreira više komplikacija po pravo Europske unije (EU) i po ustavno pravo Ujedinjenog Kraljevstva (UK) nego što zahvaća međunarodno pravo. Autorov odnos prema pisanju ovoga cjelovitoga teksta je bio ne raditi analizu i ne komentirati tekuće događaje u međunarodnim odnosima i međunarodnoj zajednici, budući da neki događaji mogu biti važni trenutno, ali zaboravljeni već sutradan. Jasno je da, prema razumijevanju J. Klabbersa, opisivanje trenutnih događaja i kretanja može predstavljati ilustrativne primjere primjene međunarodnih pravila ili povrede međunarodnih obaveza državâ, ali da oni isto tako mogu odvratiti pažnju s istinski važnih međunarodnopravnih instituta. Mnogo je važnijih stvari za objasniti u pogledu prava oružanih sukoba nego uraditi analizu ciljanoga ubistva iranskoga generala Soleimanija u američkom zračnom napadu 2020., kao što postoje mnogo značajnija pitanja međunarodnog ekonomskog prava nego što je nametanje pojedinačne takse na pojedinačni proizvod od neke države (Klabbers, 2021: xiii).

Autor se kroz knjigu poziva na međunarodnu, ali i na nacionalnu sudsku praksu (i primjere prakse državâ), ali ne uvijek na onu najrecentniju. Zapravo, ovisi o tome koji slučaj predstavlja kvalitetniji primjer za objašnjenje teoretskih postavki, je li to „mlađi“ ili „stariji“. Vrlo često su to klasični slučajevi Međunarodnog suda u Den Haagu (ICJ) i drugih međunarodnih sudskih i arbitražnih tijela i mehanizama za rješavanje međunarodnih sporova, koji na jezgrovitiji način mogu predstaviti praksu, nego skorašnje sudske i arbitražne rješidbe (osim ukoliko ne predstavljaju novo, potpuno drukčije tumačenje norme). Međutim, tamo gdje su primjeri iz prakse toliko zamršeni da ih student ne bi mogao s lakoćom shvatiti i sam sebi predočiti konture slučaja, J. Klabbers poseže za hipotetičkim primjerima putem kojih čitatelju želi pružiti jasna pojašnjenja i dosljedno razumijevanje teorije.

Struktura međunarodnog prava – šta učimo, čemu nas uči?

Knjiga je strukturirana u tri velike cjeline. U prvoj nam autor predočava osebujnu strukturu međunarodnog prava, u kojoj na jasan, koncizan i pragmatičan način pruža analitički prikaz odgovora na gornja prva tri postavljena pitanja međunarodnoga prava. Uvodni dio prvog poglavlja *Postavka međunarodnog prava* J. Klabbers započinje pravno-filozofskom raspravom o realnom značaju i učestalosti primjene međunarodnog prava u svakodnevnom životu raznih entiteta i pojedinaca. Polazeći od starorimske postavke da gdje god postoji društvo postoji i pravo (*ubi societas, ibi jus*) ovaj pisac ustvrđuje da

postojanje međunarodnih odnosa znači postojanje i međunarodnog prava (Klabbers, 2021: 3). Nakon uvodnoga dijela, daje se kratki historijskopравни pregled razvoja međunarodnopravnih instituta, posebno ističući 17. stoljeće, kao svojevrsni *turning point* u historiji znanosti ove discipline, ali i fenomen kolonijalizma u prošlosti. Nakon toga slijede rasprave o odnosu međunarodnog prava i svjetske ekonomije, šta sve obuhvata međunarodni pravni sistem, koje su to najvažnije međunarodnopravne teorije, posebno analizirajući međunarodno pravo i njegove funkcije u teoriji međunarodnih odnosa. Autor ističe da međunarodno pravo predstavlja dio svjetskoga upravljanja (*global governance*), ali i da ono kao takvo ima poseban odnos s nacionalnim pravnim sistemima. Dakle, možemo govoriti o dualnoj funkciji međunarodnoga prava. Ukratko je opisana i fenomenologija globalizacije i njezin utjecaj na učvršćivanje veze između prava i ekonomije. Etika i međunarodno pravo je poseban interes autora, budući da se ponekada navodi da međunarodno pravo nije baš etično, što može biti sporna tvrdnja (Klabbers, 2021: 20). Na kraju je prvoga poglavlja izložena kritička rasprava čije ćemo dijelove prenijeti u nastavku prikaza, prije svega zbog inspirativnih razmatranja autora ove iznimne studije. Međunarodno pravo tako uvijek mora predstavljati ravnotežu prirodnoga prava i pozitivizma. Mnoga neodređena rješenja ovoga prava stoga su posljedica tenzija učenja škole prirodnoga prava (ljudska prava, jednakost, nediskriminacija) i pozitivista (međunarodno je pravo samo onaj sistem što su ga države ustanovile i prihvatile). Drugim riječima, da li se međunarodno pravo može promatrati kao ravnoteža najviših, općih i zajedničkih vrijednosti cijele međunarodne zajednice i interesa svake pojedinačne države unutar takve zajednice?

Jedna od značajki ovoga djela je zanimljiv autorov pristup ovoj materiji i njegova prezentacija čitateljima. On nema namjeru da u narednim poglavljima komentira i daje svoj sud i ocjenu da li su ponašanja državâ zakonita ili nezakonita. Kako navodi, pravna pravila ove grane prava nastoje biti neodređenoga sadržaja upravo iz razloga što se valja praviti ravnoteža pozitivističkoga i prirodnjačkoga pristupa i učenja, i kao posljedica ovoga, nemoguće je identificirati jedan pravi odgovor na bilo koje pravno pitanje (Klabbers, 2021: 22). Umjesto toga, adekvatnije je pitanje da li se ponašanje države može pravno opravdati. Naime, ukoliko država A pošalje svoje vojne trupe u susjednu državu B, ona taj čin mora biti u mogućnosti opravdati korištenjem pravnih izraza, i ukoliko je opravdanje dovoljno jako, njezino je ponašanje zakonito, a ukoliko se akti neke države ne mogu opravdati pravnim objašnjenjima, otuda će takvo ponašanje biti protupravno i neće biti u skladu s normama međunarodnoga prava. Odnosni pristup i razumijavanje današnjega funkcioniranja međunarodnopravnoga poretka je odista zanimljiv, no držimo da je hipotetički primjer nezgrapnan – ovakva situacija iz područja upotrebe sile može biti itekako shvaćena dvojako. Drugo je poglavlje posvećeno *Stvaranju međunarodnoga prava*. Ovdje se objašnjava značaj dva broda za buđenje novih pravila: *Lotusa* i *Wimbledona*, oba

predmeta Stalnoga suda međunarodne pravde (PCIJ). Dat je prikaz neizostavnoga člana 38. Statuta ICJ-a, kratkih crtica o ugovorima, običajnom pravu, općih načela prava, jednostranih izjava volje državâ (kod opisa značaja potonjih, vodeći su slučajevi *Nuclear Tests* pred ICJ), kao i drugih mogućih međunarodnopravnih izvora i obnove doktrine izvora. Poglavlje se završava autorovim kraćim zaključkom o iznesenoj materiji.

Na prethodno se poglavlje prirodno nadovezuje rasprava o *pravu međunarodnih ugovora*, a sve u skladu s Bečkom konvencijom o pravu ugovora (VCLT) iz 1969. Nakon uvoda, rasprava ide u smjeru bazičnih načela, koncepta ugovora, njihovog zaključivanja, rezervi na pojedine odredbe ugovora, njihovo tumačenje i različiti pristupi ovom problemu, izvršavanje, revizija, validni i ništavni ugovori, prestanak i suspenzija ugovora. U zaključnim se crticama autor naslanja na misao P. Allotta da su ugovori zapravo neslaganja državâ pretočena u pisani oblik. Ako na ovaj način shvatimo funkciju međunarodnih ugovora, vjerovatno ćemo tek tada biti u mogućnosti razumjeti smisao pojedinih instituta, poput rezervi na ugovore ili postojanje njihovog različitog tumačenja. Vrijedi istaknuti da otkad je VCLT stupila na snagu 1980. Komisija UN-a za međunarodno pravo (ILC) dobila je u zadatak da rastumači i približi nekoliko konvencijskih režima, koji su svi pod velikim političkim utjecajem. ILC je otuda ponudila svoje tumačenje instituta rezervi, što je rezultiralo usvajanjem Vodiča praksi 2011. Ova je Komisija razmatrala i efekte protoka vremena, dok se trenutno bavi pitanjem privremene primjene međunarodnih ugovora, ali i *jus cogensom*. „Sva su ovo svjedočenja okolnosti da je ovaj naizgled suhi i tehnički dio međunarodnog prava zapravo političko igralište“ (Klabbers, 2021: 72).

Slijedi rasprava o *subjektima ili učesnicima u međunarodnom pravu*. Kako sve počinje od državâ, tako i autor kreće od opisa različitih elemenata države. Kroz poglavlje se prožima prikaz više političkoga negoli pravnoga instituta priznanja države (ili vlade), stjecanja teritorija države (različiti načini stjecanja državnoga područja opisani su unutar izlaganja o subjektima međunarodnog prava, što je nadasve neobično, budući da se ova materija uglavnom diskutira unutar objekata i kao posebno poglavlje u udžbenicima međunarodnog prava. Zbog ovakvog pristupa, autor je i kritiziran, no odlučio je zadržati ovaj sistem, jer je želio zadržati prvu misao, ideju, cilj i opseg knjige – na što manje stranica opisati cijeli sistem ove pravne discipline, tj. uputiti čitatelja kako nastaje pravo i koji je sadržaj toga prava). U okviru se stjecanja teritorija objašnjavaju i odlike zakupa teritorija druge države, prikazujući od starijih primjera do onih najnovijih u praksi, za koje se potonje najčešće koristi izraz *land-grabbing* (Klabbers, 2021: 86). Kasnije slijedi učenje o internacionaliziranim teritorijama, o državnosti – njegovom kontinuitetu i promjenama unutar kojeg podnaslova autor donosi praktične primjere teritorijalnih promjena (sukcesije državâ), predočavajući nam i neke interesantne aspekte sukcesije. Međunarodne organizacije su naredni subjekti međunarodnog prava koji se opisuju u knjizi, među kojima se posebno

izdvajaju UN. Drugi, relativno noviji subjekti su opisani u pretposljednem podnaslovu. Na kraju poglavlja autor također daje svoju završnu riječ o nekim aspektima materije izloženoj u ovom dijelu knjige.

Peto poglavlje naslova *Jurisdiction, Powers, and Immunities (Nadležnost, Ovlaštenja i Imuniteti)* započinje elaboracijom pet načela međunarodnog prava na temelju kojih domaći sudovi mogu uspostaviti sudbenost i voditi postupke. To su načelo teritorijalnosti, državljanstva počinitelja, državljanstva žrtve, zaštitno načelo i univerzalna jurisdikcija. Ekstrateritorijalnoj, ali i konkurentnoj (istovremenoj) nadležnosti autor posvećuje posebnu pažnju. Na kraju prvoga dijela izlažu se i ovlaštenja međunarodnih organizacija. Drugi dio poglavlja rezerviran je za imunitete, pa otuda autor započinje s predodžbom o suverenim imunitetima, imunitetu glavara državâ i drugih osobâ, i završava s opisom diplomatskih privilegija i imunitetâ. Nadležnost državâ i doktrina o ovlaštenjima međunarodnih organizacija danas predstavlja jednu od vitalnih tema međunarodnog prava – njome se utvrđuju ograničenja vlasti svake države i specijalizirana ovlaštenja međunarodnih organizacija kao međunarodnopravnih osoba.

Šesto poglavlje nudi eksplikaciju statusa, položaja, prava i dužnosti *pojedince u međunarodnom pravu, uključujući i osnovne crtice o ljudskim pravima i slobodama*. Dat je historijski prikaz od ropstva do ljudskih prava (iako danas svjedočimo modernom ropstvu), donoseći nam kratke opise najvažnijih međunarodnih konvencija i drugih ugovora ove oblasti. Autor se dotiče i institucionalizacije ljudskih prava, njihove primjene i zaštite u praksi, prava skupina, među kojima se ponajviše ističe pravo naroda na samoodređenje. Poglavlje sadrži i druge teme, poput državljanstva, prava apatrida, izbjeglica i migranata. Nesumnjivo je da bi pojedinac trebao biti centralna figura međunarodnopravnog sistema, a ne države koje predstavljaju apstraktne subjekte. Međutim, svaka rasprava o tome je li pojedinac subjekt međunarodnog prava, ili ga držimo ograničene međunarodnopravne osobnosti, nema nikakav praktični, već isključivo teoretsko-akademski (polu)značaj. Smatramo da se time ne bi trebali zamarati već insistirati da međunarodno pravo osigura pristojan međunarodnopravni poredak za svakog pojedinca današnjice, u kojem bi mu se omogućilo da živi slobodno, u kojem bi on/ona sam/a mogao/la odrediti vlastitu budućnost bez straha od subjugacije, bez gladovanja i borbe za puki opstanak. (Klabbers, 2021: 136).

Sedmo poglavlje definira *pravo o odgovornosti*, srž ove znanosti. Od običaja do kodifikacije – autor polazi od opisa dva osnovna načela ili elementa odgovornosti države: pripisivosti i međunarodnog protupravnog djela. Nakon toga nam predočava odgovornost i privatne čine, okolnosti koje isključuju odgovornost, posljedice odgovornosti, te se u konačnici pita prema kome država duguje odgovornost – da li prema državi žrtvi ili prema cijeloj međunarodnoj zajednici? Odgovornost međunarodnih organizacija i odgovornost pojedinaca su dvije zasebne teme, ali itekako povezane s odgovornosti državâ. Na kraju se izlaže

(po)dijeljena odgovornost za međunarodno protupravno djelo. Dok su pravila o međunarodnoj odgovornosti državâ za povredu međunarodnih obaveza relativno dobro koncipirana, strukturirana i sređena, s druge strane, odgovornost međunarodnih organizacija sporo napreduje, dok pravo o odgovornosti pojedinca, čini se, ponekada želi prvo „potrčati“, a da još nije ni „prohodalo“ (Klabbers, 2021: 153).

Nakon odgovornosti, slijedi tema o *međunarodnim sudovima i tribunalima* – tj. o rješavanju međunarodnih sporova, u kojoj se daju osnovne naznake o međunarodnoj arbitraži i mnogo detaljnija diskusija o presuđivanju sporova pred ICJ. Autor se dotakao svakog važnog pitanja rada, djelovanja i funkcija ovoga Svjetskoga suda, koji sudi isključivo državama. Izlažu se pitanja o zasnivanju nadležnosti Suda, o prihvatljivosti predmeta, privremenim mjerama zaštite, reparacijama, sporednim pitanjima i zahtjevima, nadležnosti za donošenje savjetodavnog mišljenja u posebnom postupku, sudskoj reviziji. Iako međunarodne pravosudne institucije imaju značajnu ulogu u mirnom rješavanju sporova, ipak se ne može očekivati da u potpunosti zamijene političke sporazume. Ponekada se na ovo zaboravi, pa se ICJ upita da riješi politički spor i da pritom zamijeni ulogu političara i visokih dužnosnika državâ. Ilustrativni je primjer kada je od Suda zatraženo da odluči o zakonitosti nuklearnog oružja – pitanje koje je još od 1940tih podijelilo političare i javnost, bez mogućnosti ovih prvih da postignu bilo kakvu vrstu političkoga sporazuma.

Posljednje, deveto poglavlje Prvoga dijela knjige obrađuje *sankcije, protumjere i kolektivnu sigurnost*. Objašnjavaju se individualna reakcija države i kolektivna akcija skupine državâ odnosno UN-a. Čitatelju se predočavaju mjere retorzije, represalija i kontramjerâ, kolektivna sigurnost kroz ovlaštenja i djelovanje Vijeća sigurnosti UN-a shodno rješenjima iz Povelje UN-a, uloga Opće skupštine UN-a u ovome pogledu, te nekoliko osnovnih naznaka o relativno novijim, ciljanim sankcijama Vijeća sigurnosti kojima su zahvaćeni konkretni pojedinci i pravne osobe, da bi autor zaključio svoju raspravu prikazom ograničenja potonjega organa ove univerzalne međunarodne organizacije. Primjena tzv. *targeted sanctions* prema tačno označenim pojedincima koji se stavljaju na crnu listu kritizira se u smislu nedostatka jasne i transparentne procedure pri ovome tijelu UN-a, nerijetko nedostatku inkriminirajućih dokaza protiv pojedinaca, odsustvu žalbene procedure, što sve vodi ka kršenju ljudskih prava i sloboda, budući da se u tome sistemu pojedincima vrijeđaju njihova prava na pošten pravni postupak odnosno njihovo pravo pristupa pravdi (Klabbers, 2021: 198-200).

Sadržaj međunarodnog prava: njegova bit

Drugi dio knjige (*Suština (sadržaj) međunarodnog prava*) je nešto manjega obima i po svome stilu predstavlja više deskriptivno slaganje normi međunarodnoga prava u tačno određenim oblastima međunarodnoga uređenja.

Poglavlje otvara dio o *upotrebi oružane sile* u međunarodnim odnosima, poglavito između država. Rat je odavno zabranjen, dok je svaka prijetnja miru, kršenje mira ili čin agresije potpuno zabranjen Poveljom UN-a. Svakako da samoodbrana predstavlja izuzetnu situaciju kada neka država može upotrijebiti oružanu silu, a ona se može upotrijebiti i kada ju odobri Vijeće sigurnosti. Rasprava o humanitarnoj intervenciji, kao posebnoj vrsti vojne intervencije, znači da smo ušli u eru promjene pravila o upotrebi sile. Slijedi analiza terorizma i ponešto o završetku oružanoga sukoba. J. Klabbers ističe da je prohibicija upotrebe sile nesumnjivo jedan od glavnih dostignuća međunarodnoga prava. Međutim, ovo ne znači da se agresija nikada više ne može počinuti, čemu smo svjedočili u drugoj polovini februara 2022. kada je Ruska Federacija napala Ukrajinu. Kao što ni domaće pravo ne može spriječiti sva ubistva, tako se ne može očekivati da međunarodna zabrana upotrebe sile okonča svako nasilje. No, domaće pravo predviđa sankcije koje se u velikoj mjeri i često izvrše nad počiniteljem ubistva, dok je, kako vidimo na primjeru ruske invazije na svoga jugozapadnoga susjeda, u međunarodnom pravu, poglavito u sistemu UN-a, odnosno u okviru onog glavnog organa u ovoj organizaciji koji ima primarnu nadležnost starati se o međunarodnom miru i sigurnosti, ovaj čin agresije prošao nekažnjeno. Prema J. Klabbersu, sigurnost nam je svima neophodna, ona nije samo odsustvo oružanoga sukoba, to je aktivno stvaranje uvjeta za sve ljude da vode pristojne živote na planeti.

Zaključak prethodnoga poglavlja predstavlja odličan uvod u *pravo oružanih sukoba* ili međunarodno humanitarno pravo. Nakon kratkog historijskog uvoda i kraćeg normativnog prikaza, važno je napraviti razliku između međunarodnih i nemeđunarodnih oružanih sukoba. Jednako je tako važno govoriti o osnovnim načelima na kojima počiva zaštita osoba u oružanim sukobima, poput proporcionalnosti i vojne nužnosti. Upotrebu određene vrste oružja valjalo je ograničiti. Danas veliku brigu zadaje *cyber* ratovanje (*cyber warfare*) i njegovo uređenje međunarodnim pravom. Slijedi prikaz odnosa međunarodnih organizacija i poštivanja humanitarnoga prava, budući da ova tijela posjeduju važnu ulogu u oružanom sukobu, poput mirovnih misija UN-a i drugih međunarodnih snaga, posebno regionalnih međunarodnih organizacija (EU, Organizacija Sjevernoatlantskog sporazuma (NATO)). Da li se pravila humanitarnoga prava primjenjuju na pripadnike mirovnih i promatračkih misija međunarodnih organizacija, s obzirom da ovi entiteti nisu stranke međunarodnih ugovora iz ove oblasti? Odgovor svakako ima biti potvrđan, budući da su norme ženevskih i haških konvencija danas postale izrazima općeg običajnog međunarodnog prava. Na djelu je svojevrsna „privatizacija“ u pogledu učesnika oružanih sukoba. Nisu u pitanju samo plaćenici, već su to i tzv. privatne vojne kompanije, čiji su zaposlenici angažirani na različitim zadacima u oružanim sukobima diljem svijeta. Kako ističe J. Klabbers (str. 234), kod njih je najvažnije postaviti pitanje odgovornosti. Ovo je postalo posebno aktuelno 2004. kada su

scene mučenja zatvorenika u američkom zatvoru Abu Ghraib u tada okupiranom Iraku obišle svijet. U tim su nedozvoljenim činima sudjelovali zaposlenici američkih privatnih vojnih kompanija prilikom ispitivanja iračkih zatvorenika, a po zadatku američke vlade. U takvim okolnostima nalazimo bar tri osnova za odgovornost države, uprkos činjenici da privatna kompanija nije organ države: 1) privatna kompanija može izvršavati ovlaštenja vlade (države); 2) može djelovati pod kontrolom države; 3) država ima obavezu da se kršenja ljudskih prava ne čine pod njezinom jurisdikcijom. Poglavlje o pravu oružanih sukoba zaključuje se prikazom vojne okupacije, upravljanja područjem nakon oružanoga sukoba (*jus post bellum*) te opisom „ratova“ protiv međunarodne trgovine drogama i terorizma (*war on drugs/war on terror*). U pogledu ove materije, u engleskom je jeziku izmišljena i nova kovanica – *lawfare* – koja predstavlja spoj prava i vođenja rata (Klabbers, 2021: 237). U stvarnosti, pravila rata ne predstavljaju samo puku, mehaničku primjenu rigidnih pravila, već su umnogome prožeta osjećajem morala svakog pripadnika oružanih formacija koji aktivno sudjeluje u oružanom sukobu.

Dvanaesto poglavlje – *međunarodno krivično pravo* – izučava krivičnu odgovornost pojedinaca za najteža međunarodna krivična djela, među kojima se nalazi i skupina ratnih zločina, koji predstavljaju tešku povredu humanitarnog prava, onog prava u koje nas je autor uveo u prethodnom dijelu knjige. Ovdje J. Klabbers opisuje suđenje za ratne zločine uz kratki historijski osvrt, od prvih početaka do usvajanja Rimskoga statuta 1998. i uspostavljanja stalnoga Međunarodnoga krivičnoga suda, ali i najnovije generacije međunarodnih krivičnih sudova i tribunala, poput mješovitih i internacionaliziranih sudišta. Središnji međunarodni zločini predstavljaju genocid, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i zločin agresije, za koje se primarno zahtijeva krivična odgovornost pojedinaca na međunarodnoj sceni. Zahtijeva se također prekogranična policijska saradnja u kontroli kriminaliteta, izručenje osumnjičenih, optuženih i osuđenih osoba, ali se raspravlja i o deportaciji te protupravnom lišenju slobode (kidnapovanju) osoba u stranim jurisdikcijama, poput opisa slučaja *A. Eichmanna*. Ovo je popularna grana međunarodnoga prava koja se bori protiv nekažnjivosti osoba za počinjene najteže međunarodne zločine koji su protivni zajedničkim vrijednostima i koje osuđuje cijela međunarodna zajednica. No, nikako ne smijemo zanemariti i odgovornost države za iste čine.

Trinaesto poglavlje obrađuje pravila međunarodnog prava u oblasti *uređenja mora, zraka i svemirskog prostranstva*. More dijelimo na morske pojaseve, poput unutrašnjih voda, teritorijalnog mora, vanjskog morskog pojasa, ekskluzivne ekonomske zone (isključivog gospodarskog pojasa), epikontinentalnoga pojasa, otvorenog mora, zone dna mora i podzemlja. Razgraničenje morskih pojaseva između susjednih država je oduvijek uzrokovalo različita sporenja. Zračno se pravo počelo razvijati nekako početkom XX. stoljeća, a svemirsko u drugoj polovici istoga stoljeća. Prostor zraka i svemira treba dobro razlučiti obzirom da

se radi o dva različita pravna režima s drukčijim pravilima i statusima. Čovječanstvo ne treba biti previše optimistično u pogledu izvršavanja u praksi koncepta zajedničkoga dobra čovječanstva (*common heritage of mankind*), zbog toga što je more danas veliki biznis i što se države tu rukovode prvenstveno svojim nacionalnim ekonomskim interesima u smislu eksploatacije mineralnih i živih bogatstava s dna dubokoga mora. Naprimjer, u Sredozemnom moru nema više besplatnoga mora. Jednako tako, kako navodi J. Klabbers na str. 279, da se kojim slučajem geostacionarna orbita nalazi iznad zapadnih industrijskih zemalja, one bi davno sebi priskrbile suverena prava nad tim područjem u kojoj je danas smješten najveći broj vještačkih satelita.

Zaštita životne sredine je sljedeća oblast međunarodnog prava koja se ubrzano i vrlo dinamično razvija posljednjih decenija. Osnovna načela su vjerovatno ustanovljena još u prethodnom stoljeću u poznatim predmetima *Trail Smelter*, *Lake Lanoux*, *Pulp Mills*. Ovaj autor također piše o nekim posebnim pitanjima iz oblasti zaštite okoliša, pri čemu se izdvaja međunarodna zaštita Antarktika. Nakon toga, daje se kratki osvrt na pitanja procedure i institucionalizacije u ovome segmentu međunarodnog prava, sa zanimljivom raspravom o proceduri usklađenosti. Zaštita životne sredine, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, najvažnije je pitanje današnjega čovjeka i najznačajnije polje uređenja. Jednostavno nema poente raspravljati i regulirati zaštitu stranih investicija ili tretman ratnih zarobljenika u uvjetima oružanih sukobâ ukoliko čovječanstvu prijete izumiranje. Istovremeno je ovo jedna od najzamršenijih subdisciplina međunarodnoga prava, u kojoj je države iznimno teško privoliti na smanjenje emisije šest stakleničkih plinova u atmosferu, i u kojoj postoji više od 100 različitih međunarodnih ugovora i deklaracija koji štite raznovrsna okolišna pitanja na svim prostorima, od podmorja do svemira, i koja se ponekada jednostavno preklapaju, ne samo u svojim materijalnim odredbama, već i u pitanju procedure i nadležnosti – što nije dobro za daljnji razvoj međunarodnog okolišnog prava.

Posljednje, petnaesto poglavlje odnosi se na obradu *globalne ekonomije*, kroz načela i norme međunarodnog ekonomskog prava. Nakon kraćeg opisa međunarodnog privatnog prava, obrađena su pitanja poput međunarodnog oporezivanja i taksi, finansijskih institucija i njihovih funkcija, svjetske trgovine i Svjetske trgovinske organizacije (WTO), zaštita ulaganja, ekonomsko meko pravo (*soft law*), pitanje razvoja i novog međunarodnog ekonomskog poretka, ali i što s oprostom duga. Očevidno je tvrditi da je međunarodno pravo od vitalnoga značaja za globalnu kapitalističku ekonomiju (Klabbers, 2021: 319). Ono omogućava uspostavljanje okvira koji će olakšati međunarodnu trgovinu i ulaganja, i koje će osigurati globalno tržište. No, uređenje slobodnog kretanja kapitala se drži podalje od međunarodnog prava, kao što međunarodno pravo nema mnogo što za reći u pogledu omogućavanja slobodnog protoka ljudi, prvenstveno radnika, migranata. Štaviše, hoće li neko uspjeti pronaći bolju budućnost za sebe, ovisi, prije svega, o nacionalnim propisima.

Politika i međunarodno pravo: dvije nerazdvojne osobe – prijatelji nisu, ali kolege jesu

Okruženje međunarodnog prava naziv je trećeg, posljednjeg dijela ovoga udžbenika. Ovdje se obrađuje kontekstualni element toga prava – kakvo je okruženje u kojem ono djeluje i kakav je odnos spram nacionalnih pravnih sistema. U šesnaestom poglavlju autor obrađuje monističku i dualističku teoriju u oblasti pravovaljanoga odnosa između međunarodnog i domaćeg prava, budući da se međunarodno pravo ne može promatrati otuđeno, izolirano, smješteno u vakuumu ili praznini. Odvija se živa interakcija s drugim pravnim sistemima i njihovo uzajamno dopunjavanje i prožimanje. Danas je prisutna sve veća međuovisnost domaćih sistema i međunarodnog pravnog poretka. S tim u vezi, pisac razmatra da li norma međunarodnog prava ima izravnu primjenu u domaćim poretcima državâ, i kako uopće inkorporirati takvu normu u domaće pravo. S ovim je povezano i višedecenijsko pitanje: koje pravo ima prednost, međunarodno ili domaće? Posebno se prikazuje pitanje EU i odnos ove regionalne međunarodne organizacije *sui generis* naspram općeg međunarodnog prava. Da li idemo prema novom dualizmu, novo je pitanje koje okupira J. Klabbersa. Međunarodno pravo nije više jedino relevantno na međunarodnoj sceni – međunarodni organi i razna tijela vrlo često u svojim procedurama moraju uzimati u obzir i domaće pravo. Kao što domaći sudovi i organi države primjenjuju međunarodno pravo ili bi trebali poštivati međunarodne obaveze u svome ponašanju, tako i međunarodne institucije uzimaju u obzir domaću normu. Kao primjer međusobne ovisnosti međunarodnog i domaćih prava, možemo navesti da međunarodno pravo načelno obećava primjenu ljudskih prava, dok u praksi ta zaštita ovisi i praktički je ograničena domaćim pravnim poretkom. S druge strane, nije slučajnost da države razvijaju mehanizme koji će spriječiti domaće sudove da primjenjuju međunarodne norme, a tome upravo svjedoči nova pojava dualizma (J. Klabbers, 2021: 339). Iako se na prvi pogled može činiti da je ova oblast puka tehnička tema, valjalo bi priznati da i ovdje imamo nesumnjivu političku dimenziju. Ukoliko krene novi val da države i druge organizacije krenu propitivati opće međunarodno pravo, naprimjer odluke Vijeća sigurnosti UN-a, i ukoliko domaći sudovi žele ostaviti međunarodno pravo bez primjene, tada se rizik od podriivanja jedinstva međunarodnog pravnog poretka uvelike povećava. Jednako tako, međunarodno pravo u svom korpusu ne obuhvata samo materijalna pravila, ono bi također trebalo upravljati procesima primjene i tumačenja toga prava, te pod kojim uvjetima će se ono izvršavati. Posljednji dio knjige govori o istim onim temama s početka. *O politici i etici međunarodnog prava i globalnog upravljanja*. Šta je globalno upravljanje, kakva je politika međunarodnog prava, odnos politike prema pomenutom pravu, opisi globalne etike. Kako zaključuje J. Klabbers na str. 352, međunarodno je pravo tehnika, vještina, praksa. Dobar stručnjak iz ove discipline će biti sposoban da se

nosi s presedanima, da čita međunarodne dokumente i da ih promatra i izučava u kontekstu svih prilika u kojima se nalazi odnosno pravo, te će biti u mogućnosti da savjetuje svoje klijente šta bi se konkretno moglo poduzeti a da je u tom trenutku pravno prihvatljivo. No, međunarodno pravo nije samo tehnika bez ikakvog političkog utjecaja. Različiti su načini tumačenja istog ugovora ili rezolucije, različiti su načini čitanja i razumijevanja istih sudskih odluka. U pluralističkome svijetu političke različitosti utječu na pravne i političke pozicije državâ trenutnih aktuelnih dešavanja.

Vjerovatno je stiglo vrijeme da krenemo sa redizajnom trenutnih pravila i institucija na međunarodnoj razini. Međutim, ne smijemo nikada izgubiti iz vida da se preveliko oslanjanje na pravila ovoga prava može pokazati kontraproduktivnim. Suvremeno međunarodno pravo danas prolazi kroz teško razdoblje. Kada završite čitanje knjige prva impresija koju dobijete je upravo ona s njezina početka – međunarodno je pravo današnjice uspješan ili manje uspješan izraz ravnoteže (ili njezina pokušaja) prirodnoga prava i pozitivističkoga učenja. Međunarodno se pravo danas kreće između dvije varijable – zaštite i proklamacije zajedničkih vrijednosti cijeloga čovječanstva i isticanja i zaštite partikularnih nacionalnih interesa. U različitim razdobljima razvoja ljudskoga društva na Zemlji, nekada dominiraju prvi, a nekada i potonji interesi.

Završno, osamnaesto poglavlje nudi jednu vrstu općeg autorovog *zaključka*. Iako je ova knjiga objektivni prikaz odnosne pravne discipline s naglaskom da se međunarodnom pravu prilazi naučno, realistično i neutralno, u svijetu postoji popularno znanstvena literatura koja govori o ugroženosti i ograničenjima toga istoga prava, poput P. Sandsa i njegovog djela *Lawless World*, ili ona J. Goldsmitha i E. Posnera, *The Limits of International Law*. Druga nam kazuje da je međunarodno pravo vrlo često epifenomenalno, što u ovom kontekstu znači da države koriste i poštuju međunarodno pravo jedino onda kada im ono govori ono što države žele da urade i da ono često ne može utjecati na države da promijene svoje pozicije, ponašanje, akte. Iako ovakvo gledište nije u potpunosti istinito, jer međunarodno pravo ima iste one probleme kakvi muče domaće pravne sisteme, nerijetko se susrećemo s praksom da međunarodnom pravu nedostaju pravila o procedurama te prinudnim mehanizmima sankcija i njihovoga adekvatnoga i pravovremenoga izvršavanja.

Sadržina knjige je koncizna i jezgrovita s vrlo neobičnim rasporedom izlaganja materije. J. Klabbers je univerzitetski profesor i stručnjak vrlo neuobičajenoga pristupa međunarodnom pravu i raspravama o toj disciplini. Razlika u pogledu pristupa u odnosu na druge pisce iz ove oblasti je dvojaka, i u pogledu strukture, i u pogledu funkcija koje bi trebao imati jedan udžbenik međunarodnog prava. Ako želimo doći do temeljitijeg i detaljnijeg izlaganja međunarodnopravne materije, mogu nam poslužiti djela nekih drugih poznatih i vrlo utjecajnih autora, poput J. Crawforda, I. Brownliea, M. Evansa, M. Shawa, ili, promatrajući region Zapadnog Balkana, V. Degana ili J. Andrassyja. Isto čini i J. Klabbers na kraju

PRIKAZ KNJIGE

Suvremeno međunarodno pravo

svakog poglavlja. On svojim čitateljima preporučuje izbor literature za daljnje istraživanje. Ovo djelo doista krase jednostavnost, čitljivost, prijemčivost, pregledna struktura i najrecentnije preinake. Osjeti se lakoća prenošenja znanja i dobijanja novih informacija, što je neosporan kvalitet ovog naučnog djela, posebno stoga što je danas poznavanje osnova međunarodnog prava postalo dio općeg znanja za svakog pravnika/icu. Današnji bi pojedinac jurističke naobrazbe, živeći i djelujući u globalističkom društvu i digitalnom dobu, trebao poznavati bar osnovne crtice međunarodnog poretka – kako nastaje međunarodno pravo, kako se primjenjuje i kako se rješavaju međunarodni sporovi – da bi mogao kvalitetno spoznati svijet oko sebe.